

Розвиток криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки

Мирошніченко Ю. М.

*Іллічівський районний суд м. Маріуполя Донецької області, пр. Металургів, 231, м. Маріуполь, Донецька область, Україна
zaruba264@gmail.com*

Ключові слова:

криміналістика, криміналістична тактика, історія.

Стаття продовжує серію публікацій автора, присвячених дослідженню історії криміналістичної тактики. Висвітлено перший етап розвитку криміналістичної тактики в системі криміналістики як науки. Наведено його хронологічну та змістовну характеристику, бібліографію.

Development of criminalistic tactics at the stage of formation of criminalistics as a science

Miroshnichenko Yu. M.

*Illichivsky District Court of Mariupol Donetsk region, Metallurg ave., 231, Mariupol, Donetsk region, Ukraine
zaruba264@gmail.com*

Key words:

forensic science, forensic tactics, history.

One of the characteristic features of modern research in the field of forensics is the appeal of scholars to its origins. And despite the fact that historical topic in forensic science are devoted to a great deal of research, the periodization of the process of development of forensic knowledge and the definition of the chronological boundaries of its individual stages remains one of the most debatable issues in the theory of forensic science, which is due to the complexity of the very problem of any period of differentiations important related issues and the variety of grounds used.

This article is devoted the history of forensic tactics. The first stage of the development of forensic tactics in the criminalistics system is covered. Chronological and substantive characteristics, bibliography are given. As a result of the research, the author concludes that the main criterion for the periodization of the history of forensics is the nature of knowledge, according to which in the history of this science two major time segments are: 1) pre-scientific accumulation of forensic knowledge and 2) the development of forensics as a science. Accordingly, the history of forensic tactics can be divided into two main periods. The first – the pre-scientific period lasted from the time occurrence of the first forensic knowledge to the end of the nineteenth century. The second period of the history of forensic tactics – the period of its formation and further development as a component of forensic science has two stages. The first of them – the formation of forensic tactics is characterized by two distinct stages: 1) the end of the 19th century – the 30s of the 20th century – the stage of formation of forensic tactics as subsystem of forensic science is characterized by further accumulation and theoretical understanding of empirical material, on the basis of which a new legal science is built, and also the gradual systematization of forensic knowledge. The second stage of this stage – the formation of forensic tactics as an independent section of the science of forensic science will be discussed in a subsequent publication.

Вступ. Однією з характерних рис сучасних досліджень у галузі криміналістики є звернення науковців до її витоків. У той час коли криміналістика тільки наближалася до формування наукознавчих основ своєї теорії, А.І. Вінберг писав, що знання історії криміналістики має сприяти кращому розумінню її сучасного стану, поза історією не можна пояснити тих меж і напрямів, у яких виникали, склалися і розвивалися окремі розділи науки криміналістики [1, с. 43]. Слова відомого криміналіста й дотепер не втратили своєї актуальності.

Історичній тематиці присвячено праці Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, І.В. Возгріна, Є.П. Іщенка, І.Ф. Крилова, А.М. Кустова, Ю. Торвальда, В.П. Лаврова, В.І. Попова, З.Г. Самошиної, В.В. Юсупова та інших криміналістів. Незважаючи на це, періодизація процесу розвитку криміналістичного знання та визначення хронологічних меж його окремих етапів залишаються одними з найбільш дискусійних питань у теорії криміналістики, що зумовлено як складністю самої проблеми будь-якої історичної періодизації та нерозробленістю низки важливих супутніх питань, так і різноманіттям використовуваних для цього підстав [2].

Мета дослідження, результати якого наводяться в даній статті, полягала у визначенні хронологічних рамок першого етапу розвитку криміналістичної тактики в системі науки криміналістики та його змістовній характеристиці.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична тактика як складник криміналістичної науки пройшла тривалий шлях становлення й розвитку, який можна розділити на два основні періоди. Перший, донауковий, тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця XIX ст. та мав дві стадії: 1) зародження елементів тактико-криміналістичного знання (з давніх часів до 30-х років XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов криміналістичної галузі знання (30-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст.) [3]. Характерним для цього етапу стало використання виключно емпіричних прийомів і методів боротьби зі злочинністю, призначених для розшуку та викриття злочинців. Зрозуміло, ніхто з попередників наукової криміналістики не замислювався над тим, що кожен із них, використовуючи накопичений досвід розпізнання слідів злочину або викриваючи зловмисника вмілою постановкою йому запитань, робить свій внесок в її становлення [4, с. 6–7].

Однак, незважаючи на те що всі криміналістично значущі наукові пошуки й методичні розробки вчених і практиків мали розрізнений характер, усі разом вони створили серйозну теоретичну й практичну базу для формування самостійної галузі наукового знання. Потрібен був уче-

ний, який би зумів використати цей накопичений матеріал із метою початку формування зазначеної галузі знання. Цим ученим став Г. Грос [5], який у 1892 р. видав книгу «Керівництво для судових слідчих». Третє видання книги називалося «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1898 р.). У передмові до нього автор писав: «Бувши поставлена як допоміжна наука для кримінального права, криміналістика, однак, залишає за собою право на самостійність, адже фактично вона існувала завжди й раніше. Той, хто оглядав сліди від людських ніг, хто відклав у пам'яті слово зі злочинського жаргону, хто накреслив план місця події, – кожен із них застосував ті чи інші з положення криміналістики. Але ці окремі дії не мали наукового обґрунтування, а коли всі ці прийоми та дії піддані були розробці та приведені в систему, то ми отримали право вимагати визнання за криміналістикою значення науки» [6, с. IX]. Для цілей нашого дослідження особливий інтерес становлять глави загальної частини, що розкривають тактичні прийоми допиту, огляду та підготовки слідчого до виїзду на місце події, яким сам автор небезпідставно надає особливої важливості.

Відтоді розвиток криміналістики йшов за двома головними напрямками. У Франції, Італії та Швейцарії криміналістика (іменована там іноді науковою поліцією) обмежувалася вивченням, головним чином, технічного боку розслідування. Такі вчені, як Бертільон, Рейсс, Локарев, Оттоленгі, Нічефоро та ін., зосереджували свою увагу переважно на тих чи інших питаннях кримінальної техніки. У Німеччині послідовники Гросса – Вайнгардт, Шнейкер, Гельвіг та ін. – розробляли криміналістику як єдине ціле, що охоплює і кримінальну техніку, і кримінальну тактику, й окрему методику [7, с. 10–11].

Особливе значення в контексті нашого дослідження має робота А. Вейнгарта «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» (1904 р.), російський переклад якої вперше побачив світ у 1910 р. Ця книга стала вінцем багаторічної діяльності автора як слідчого судді, подальшої служби в прокурорському нагляді та на посаді судді в Батцені та Дрездені. У передмові до неї він писав: «Розслідування кожного злочину, а особливо у випадках важливих, має вестися за певним методом, систематично і за виробленим планом. Книга ця має на меті бути керівництвом зі складання подібних планів розслідування та їх виконання. Вона повинна дати криміналістику-практику все те разом узятє, що стратегія і тактика дають військовому. Ось чому я й називаю це керівництво до методичного розслідування злочинів «кримінальною тактикою» [8, с. 5].

Слід, однак, визнати, що хоча А. Вейнгарта по праву вважають основоположником криміна-

лістичної тактики, чіткого уявлення про її зміст, як зазначає Р.С. Белкін, він не мав. У загальній частині книги Вейнгарт описує порядок і особливості провадження низки слідчих дій: допиту, арешту, огляду, обшуку, деяких оперативних заходів, окремі прийоми дослідження речових доказів. Він формулює «головний метод» – метод викриття злочинця за допомогою доказів і «додатковий метод», який має на меті встановлення інших злочинів, скоєних цією особою. В особливій частині наводяться рекомендації з розслідування крадіжок, підпалів, підробок документів, підробки грошей та вбивств – те, що ми звикли бачити в розділі криміналістичної методики [9, с. 214].

Проте заслуга Альберта Вейнгарта у справі становлення криміналістичної тактики безсумнівна хоча б тому, що саме йому належить авторство терміна «кримінальна тактика», який на довгі роки увійшов до науково-практичного обігу. У рецензії на «Кримінальну тактику» А.А. Левенстім писав, що праця Вейнгарта «заслужує повної уваги російських судових діячів та вивчення її буде корисним кандидатам на судові посади, молодим слідчим і товаришам прокурорів». І, як показала історія, «Кримінальна тактика» Вейнгарта дійсно стала «настільною книгою» для кількох поколінь вітчизняних криміналістів і сищиків [10, с. 241].

Результатом вивчення й узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду розслідування злочинів стали опубліковані на початку ХХ ст. роботи В. Долопчева «Участь поліції в провадженні кримінальних справ. Керівництво для чинів поліції» (1901 р.), В.П. Макалинського «Практичний посібник для судових слідчих» (1901 р.), Л.А. Добкевича «Настільний поліцейський словник» (1904 р.), В.І. Лебедева «Мистецтво розкриття злочину» (1909 р.), С.М. Трегубова «Настільна книга криміналіста-практика» (1915 р.), які містили деякі рекомендації з тактики проведення окремих слідчих дій. Так, наприклад, частину другу опублікованої в 1916 р. збірки «Нариси по слідчій частині. Історія. Практика» Б.Л. Бразоля цілком присвячено правилам досудового слідства, які повинні були застосовуватися у слідчій роботі. При цьому головна увага приділялася огляду, тобто тій слідчій дії, яка, на думку автора, нерідко веде до розкриття злочину та виявлення матеріальної істини. Однак, як справедливо зазначає А.С. Князьков, не можна не сказати й про те, що за своїм характером у зазначених та інших роботах того періоду міститься насамперед емпіричний матеріал [11, с. 14].

Не залишалася осторонь розроблення прийомів збирання, виявлення й дослідження речових доказів, тактики проведення окремих розшукових та слідчих дій і українська правова наука. Перші

наукові праці, в яких висвітлювалися проблеми криміналістики, з'являються тут у першій половині ХІХ ст. Першою серед них дослідник історії розшукової поліції в тогочасній Україні В.М. Чисніков вважає магістерську дисертацію ад'юнкта С.Г. Єрофєєва «Рассуждение о доказательствах уголовных преступлений и о свойствах сих доказательств вообще и в особенности по российским узаконениям», яка була ним захищена в 1825 р. у Харківському університеті [10, с. 236].

У 1849 р. в Одесі вийшла друком книга професора Рішельєвського ліцею В.А. Линовського «Опыт исторических розысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России», яка, за словами професора В.В. Крилова, й сьогодні цілком могла б називатися «практичним порадищем із розслідування злочинів». У 1871 р. у Київському університеті приват-доцент кафедри історії руського права, кандидат правознавства В.В. Сокольський (1848–1921) захистив магістерську дисертацію «Найголовніші моменти в історії повального обшуку», у якій досліджувалися процесуальні, криміналістичні, а також оперативно-розшукові аспекти повального обшуку [10, с. 249].

У криміналістичних виданнях 1918–1936 рр. містяться загальні положення процесу розслідування злочинів, рекомендації з проведення окремих слідчих дій (передусім огляду), застосування технічних засобів і тактичних прийомів у слідчій діяльності, використання можливостей обліків та судових експертиз (дактилоскопія, судова фотографія), окреслюються особливості розслідування окремих видів злочинів (розкрадань, посадових злочинів, кримінальних правопорушень проти Радянської держави тощо). Видання мають чітко виражену прикладну спрямованість. У криміналістиці виокремлюється загальна й особлива частини, її поділяють на кримінальну (криміналістичну) техніку, кримінальну (криміналістичну) тактику, методологію (методику) розслідування злочинів [12, с. 314]. У цей період відбувається осмислення, обговорення і систематизація зібраного емпіричного матеріалу (аналітичні матеріали, керівництва, підручники та інші наукові праці). У ньому велика увага приділялася опису подій і способів злочинів, практичних рекомендацій щодо їх застосування, а також розглядалися погляди вчених-юристів і практиків на предмет криміналістичного пізнання [13].

Істотним внеском у процес формування криміналістичної тактики стала робота І.М. Якімова під назвою «Криміналістика. Керівництво по кримінальній техніці й тактиці» (1925 р.). Серед іншого, заслуга І.М. Якімова полягає у тому, що саме він започаткував поділ криміналістики на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику і методологію розслідування злочинів.

У початковий період у кримінальній тактиці викладалися особливості діяльності професійних злочинців, таємні способи їх спілкування, способи вчинення злочинів, відомості про поведінку злочинця до й після вчинення злочину, методи розкриття злочинів, розшуку та затримання злочинців, також містилися рекомендації з проведення деяких слідчих дій (огляду місця події та встановлення слідів, обшуку, допиту обвинувачених і свідків, порівняння почерків тощо). При цьому питання судової психології, психопатології та кримінальної психології вводяться в криміналістику лише тією мірою, в якій це необхідно для успіху технічного розслідування, досягнення основної мети цього розслідування – повного розкриття злочину. У цей період свого історичного розвитку криміналістична тактика мала ще досить обмежену сферу застосування [14]. До 1929 р. в тактику включалися й окремі рекомендації з розслідування крадіжок, шахрайств, убивств, які потім разом з іншими окремими методиками становили зміст криміналістичної методики розслідування злочинів [15, с. 26–27].

У 1935–1936 рр. виходить підготовлене авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Е. Зицера, С. Потапова, І. Якімова двохтомне видання першого підручника з криміналістики, в якому закріплюється її тричленна система (техніка, тактика, методика). Частина третю книги першої повністю присвячено тактиці, яка в той час усе ще іменувалася кримінальною. У ній викладалася типова схема розслідування, розглядалися питання проведення обшуку та виїмки, огляду місця злочину, допиту, провадження експертизи, впізнання та очної ставки. Тактика розслідування злочинів визначається авторами підручника як розділ криміналістики, що вивчає, з одного боку, найкращі прийоми для проведення окремих слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків і т. д.), а з іншого – найбільш доцільне взаємне розташування цих дій, систему і планування процесу розслідування [7, с. 7].

Низка сучасних учених-криміналістів, вивчивши історію виникнення й розвитку вітчизняної та зарубіжної криміналістики, дійшла цікавого висновку, що вона виникла практично одночасно в Західній Європі та Росії і розвивалася в одному напрямі як наука про практичні засоби і методи розслідування злочинів, заснованих на положеннях природних та технічних наук [16]. При цьому розвиток криміналістики йшов, головним чином, шляхом створення й удосконалення засобів і методів криміналістичної техніки. Значно менше уваги у ці роки приділялося питанням тактики й методики розслідування злочинів, які сформувалися в самостійні розділи криміналістики лише ближче до 30-х років ХХ ст. [4, с. 16].

Відсутність фундаментальних наукових розробок тактичних засобів розслідування злочинів характерно й для наступного періоду розвитку криміналістики. Як про серйозну помилку багатьох радянських криміналістів, котрі віддавали до цього перевагу виключно науковій техніці, писав про забуття питань тактики П.І. Тарасов-Родіонов на початку 50-х років минулого століття [17].

Значною мірою на такий стан справ вплинула опублікована в 1938 р. стаття Б.М. Шавера «Предмет і метод радянської криміналістики» [18], автор якої вважав, що криміналістика не займається вивченням способів проведення слідчих дій. Питання тактики проведення допиту, обшуку, огляду – це, на його думку, питання тактики здійснення правових, процесуальних дій, а оскільки криміналістика не є правовою наукою, вона не може займатися розробленням питань про найбільш доцільні прийоми проведення процесуальних дій.

У результаті Б.М. Шавер доходить висновку про те, що сукупність тактичних правил, які розробляються криміналістикою, не може бути виділена у спеціальну частину науки, оскільки розроблення та їх проведення тісно пов'язані з розслідуванням окремих видів злочинів і цілком включається в методику розслідування. Виходячи із цього, він пропонує будувати курс криміналістики за зразком деяких правових дисциплін, розділивши його на загальну й особливу частини. До загальної частини були віднесені питання, що стосуються загальної теорії криміналістики, дослідження різних речових доказів і провадження окремих слідчих дій, а до особливої – питання планування розслідування та деякі інші основні положення методики розслідування окремих видів злочинів.

Свою ідею Шавер утілює в 1940 р. у підручнику з криміналістики для юридичних шкіл [19], який тричі перевидається протягом наступних десяти років. Попри те що історія криміналістики підтвердила неспроможність даної концепції, поділ навчального курсу криміналістики на загальну й особливу частини проіснував до кінця 50-х років.

Висновок. Основним критерієм періодизації історії криміналістики є характер знання, за яким в історії даної науки виділяються два найбільші часові відрізки: 1) донаукове накопичення криміналістичного знання та 2) розвиток криміналістики як науки. Історію криміналістичної тактики можна розділити на два основні періоди. Перший, донауковий, період тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця ХІХ ст. Другий період історії криміналістичної тактики – період її становлення та подальшого розвитку як складника науки криміналістики – має дві стадії. Перша

з них – становлення криміналістичної тактики характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст. – етап формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики характеризується подальшим накопиченням і теоретичним осмисленням емпі-

ричного матеріалу, на основі якого будується нова правова наука, а також поступовою систематизацією криміналістичного знання. Другий етап цієї стадії – становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики – буде розглянуто в наступній публікації.

Література

1. Винберг А.И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку. Москва, 1962. 140 с.
2. Мирошниченко Ю.М. Періодизація розвитку криміналістичної тактики. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 10. С. 194–197.
3. Мирошниченко Ю.М. З історії криміналістичної тактики (донауковий період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42. Т. 1. С. 141–144.
4. Эксархопуло А.А., Марченко И.А., Зайнуллин Р.И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. Москва, 2019. 167 с.
5. Яблоков Н.П. Предисловие к книге: Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистки. Москва, 2002. 1088 с.
6. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистки. Москва, 2002. 1088 с.
7. Криминалистика. Книга I: техника и тактика расследования преступлений / под ред. А.Я. Вышинского. Москва, 1935. 272 с.
8. Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений. Овруч, 1910. 463 с.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистки : учебное пособие для вузов : в 3-х т. Т. 1. Москва, 2001. URL : http://crimlib.info/images/a/af/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%92_3-%D1%85_%D1%82_%D0%A2.1_%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%A0.%D0%A1_2001,_3-%D0%B5_%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf (дата звернення: 24.08.2019).
10. Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 535 с.
11. Князьков А.С. Криминалистика : курс лекцій / под ред. проф. Н.Т. Ведерникова. Томск, 2008. 1128 с.
12. Юсупов В.Ю. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 564 с.
13. Кустов А.М. Этапы развития предмета и объектов криминалистки. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3–2. С. 71–77.
14. Шепитько В.Ю. Диалектика криминалістическої тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.
15. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика : учебник / под ред. Е.П. Ищенко. Москва, 2006. 784 с.
16. Кустов А.М. История российской криминалистки: второй этап и развития. *Проблемы местного самоуправления*. 2008. № 5. С. 41–53.
17. Тарасов-Родионов П. Советская криминалистика. *Социалистическая законность*. 1951. № 7. С. 6–15.
18. Шавер Б.М. Предмет и метод советской криминалистки. *Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 56–82.
19. Шавер Б.М., Винберг А.И. Криминалистика. Москва, 1940. 200 с.

References

1. Vinberg A.I. Kriminalistika. Razdel I. Vvedenie v nauku. Moskva, 1962. 140 s.
2. Myroshnychenko Yu.M. Periodyzatsiia rozvytku kryminalistychnoi taktyky. Pidpriumstvo, hospodarstvo i pravo. 2019. № 10. S. 194-197.
3. Myroshnychenko Yu.M. Z istorii kryminalistychnoi taktyky (donaukovyi period). Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Iurysprudentsiia». 2019. № 42. T. 1. S. 141-144.
4. Jeksarhopulo A.A., Marchenko I.A., Zajnullin R.I. Kriminalistika: istoriia i perspektivy razvitija: monografija. Moskva, 2019. 167 s.
5. Jablokov N.P. Predislovie k knige: Gross G. Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. Moskva, 2002. 1088 s.
6. Gross G. Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. Moskva, 2002. 1088 s.

7. Kriminalistika. Kniga I: tehnika i taktika rassledovanija prestuplenij / pod red. A. Ja. Vyshinskogo. Moskva, 1935. 272 c.
8. Vejngart A. Ugolovnaja taktika: rukovodstvo k rassledovaniju prestuplenij. Ovruch, 1910. 463 s.
9. Belkin R.S. Kurs kriminalistiki: uchebnoe posobie dlja vuzov: 3 t. T. 1. Moskva, 2001. URL: http://crimlib.info/images/a/af/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8._%D0%92_3-%D1%85_%D1%82._%D0%A2.1._%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%A0.%D0%A1_2001,_3-%D0%B5_%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf
10. Chysnikov V.M. Syskna politsiia v Ukraini za chasi Rosiiskoi imperii (1880–1917 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2017. 535 s.
11. Knjaz'kov A.S. Kriminalistika: kurs lekcij / pod red. prof. N.T. Vedernikova. Tomsk, 2008. 1128 s.
12. Yusupov V.Yu. Kryminalistyka v Ukraini u KhKh – na pochatku KhKhI st. (istoryko-teoretychne doslidzhennia : dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2018. 564 s.
13. Kustov A. M. Jetapy razvitija predmeta i ob#ektov kriminalistiki. Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki. 2016. № 3-2. S. 71-77.
14. Shepytko V.Yu. Dyalektyka krymynalystycheskoi taktiky. Teoriiia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. 2011. Vyp. 11. S. 5-16.
15. Ishhenko E.P., Toporkov A.A. Kriminalistika: uchebnik / pod red. E.P. Ishhenko. Moskva, 2006. 784 s.
16. Kustov A.M. Istorija rossijskoj kriminalistiki: vtoroj jetap i razvitija. Problemy mestnogo samoupravlenija. 2008. N 5. S. 41-53.
17. Tarasov-Rodionov P. Sovetskaja kriminalistika. Socialisticheskaja zakonnost'. 1951. № 7. S. 6-15.
18. Shaver B.M. Predmet i metod sovetskoy kriminalistiki. Socialisticheskaja zakonnost'. 1938. № 6. S. 56-82.
19. Shaver B.M., Vinberg A.I. Kriminalistika. Moskva, 1940. 200 s.